

KÖVÉR LAJOS

ÉRVEK, ÉRZELMEK, INDULATOK

A francia forradalom a modern francia történettudományban

Jóllehet, a francia forradalom 200. évfordulója s ennek előjátéka nem volt, nem lehetett mentes az olykor már-már öncélúvá vált ideológiai boxmérkőzéstől sem, a bicentenáriumi rendezvénysorozat záróakkordja a tudományokra, a forradalom tudósaira hivatkozva talál a nemzeti egyetértés számára egy közös nevezőt, a XX. századvégi Európa felé pedig egy kollektív üzenet perspektívájának lehetőségét. Kétségtelen: e névsorban ugyanúgy helyet követelhetne magának a terrorra uszító és az orvostudomány, valamint a fizika iránt szenvedélyesen érdeklődő Marat, mint a terror, a forradalom leendő áldozata; Bailly, a csillagász, Lavoisier, a modern kémia megalapítója, vagy mint Carnot, a győzelem szervezője, aki a matematika rejtelmeiben mélyedt el.¹ Az igazi elismerés azonban a forradalom entellektüeljeinek jutott. Ennek az évfordulóknak a tolerancia emberei voltak a hősei: Condorcet, „az utolsó enciklopédista”, Monge, Gérgoire abbé...

Nagy valószínűséggel a francia forradalom történéseinek nyomdokain fogalmazódott meg először – egyfajta progresszió illetve regresszió párhuzamában – a „baloldaliság” és a „jobboldaliság” olyan sokszor vitatható és úton-útfélen használt fogalomköre. A forradalom ezzel mintegy megjelölte leendő történetírásának távlatait. A folyamat egységét és teljességét hirdető liberális, republikánus, szocialista tradíció az érem egyik, míg 1789 és 1793 szembeállítására vagy netán mindkettő tagadása az érem másik oldala. A dilemma egyidős a forradalommal, a megválaszolandó kérdés pedig, hogy tudniillik 1793/94 jakobinus diktatúrája megmenti vagy megsemmisíti az 1789-es alapelveket, bizonyos szempontból a mindenkori szakmai, ideológiai konfrontációk alfája és omegája. Két évszázad távlatából azonban korántsem csökkent, hanem éppenséggel nőtt az említett kérdésben rejlő válaszadás tétje.

A forradalom eleddig vitathatatlanul legnagyobb hatású, alapvetésében marxista, társadalomtörténeti interpretációját Georges Lefebvre írta meg. Ő az eseményeket az arisztokrácia, a polgárság, a városi tömegek és a parasztság forradalmára különítette el rámutatva: a végső ok a polgárság fejlődése. Ebben a vonatkozásban például a „grand peur”, a paraszttömegmozgalom – bár célkitűzései természetesen nem azonosíthatók a polgárság törekvéseivel – valahol mégiscsak a burzsoázia hatalomhoz vezető útját egyengette.²

A „konzervatívok” ellenben a társadalmi gazdasági tényezőkkel szemben inkább politikai és ideológiai jelenségek boncolgatására összpontosítottak. A

polémia során mindenkor azt feszegetik, hogy valójában „mibe”, pontosabban „mennyibe” került ez a forradalom. A megközelítés egyúttal a megérte-e meditáció hordozója, miközben érzékelteti: 1793 és 1794 hősei többek között egy Gulag prototípus konstruktőrei; a forradalom természeténél fogva terrorista!

E rövid írásnak – tisztes historiográfiai áttekintés híján – természetesen nem lehet célja a fent vázolt nézetkülönbségek részletezése, elemzése.³ Ám szabadjon felhívni a figyelmet – a honi bicentenáriumon túlmenően – néhány, szakmai szempontból bizonytalannal jelentős szellemi teljesítményre.

A forradalom történetírásában oly erős marxista vonulatnak napjainkban Michel Vovelle az egyik legjelentősebb képviselője. Albert Soboul 1982-ben bekövetkezett halála óta ő a Paris–I. egyetem Francia Forradalom Története Intézet vezetője. 1985-ben, az Éditions sociales gondozásában jelent meg egyik legjelentősebb, témájában úttörő munkája *La mentalité révolutionnaire* (Forradalmi mentalitás) címen.

Való igaz, hogy a városi és a falusi tömegmozgalmak vizsgálatakor már Georges Lefebvre figyelmeztetett a népi mentalitás jellegzetes vonásaira. A marxista Vovelle számára sem vitás, hogy a bekövetkezett társadalmi, gazdasági változás szükségképp maga után vonja az emberek átalakulását, megváltozását. Elemzésének horizontjába az öntudatra ébredés és a fatalizmus inspirálta totalitárius törekvés így egyaránt belefér. Létezik-e hát egyáltalán a forradalmi mentalitás mint új jelenség, vagy csupán a múltbeli örökség jónéhány koncentrált gesztusa köszön vissza 1789–1799 között? Vovelle abból indul ki, hogy minden korszak és minden társadalom újból és újból feldolgozza múltjának szellemi és kulturális hagyatékát. Így a forradalmi mentalitás részben a primitív lázadás múltbeli örökségéből (egyenlőségi törekvések, erőszak, félelem, stb.), részben pedig az adott történelmi pillanat vonzásában születő vagy újjászülető alkotóelemekből táplálkozik. Gondoljunk például Saint-Just híres ventőse-i javaslatainak lendületes propagandájára!)A „nincstelnek a föld hatalmasságai”... „A boldogság új eszme Európában”...) Tömegekre aspirál, erejét a kollektív cselekvés spontaneitásából meríti és közben új értékeket alkot, új világ megteremtési igényével lép fel. Mögötte ott az egyik főszereplő, a történelmi lehetőségeiben tiszavirág életű „homo novus”, a sans-culotte, a szélsőségek embere. Ő egyszemélyben terrorista és otthon ülő békés ember. Lelke mélyén idegengyűlölő s egy történelmi szituációból építkező felsőbbség érzés Párizs-tudatával éli meg – többnyire a létminimum mezsgyéjén – mindennapjait. A sans-culotte járatlan a politikában, primitív, manipulálható ember, így könnyen áthatja az ellenforradalmi összeesküvés állandó sugallatának veszélyén nyugvó rettegés tudata. Ez éberre, terroristává, kegyetlenné teszi, ám a forradalmi lendület lassulásakor tanácstalanul elhagyja az utcát és fásultan haza ballag, pedig tegnap még harcos elkötelezettje volt a közvetlen demokrácia szellemében megalkotandó új világnak. Íme a sans-culotte mentalitás jellemzői.⁴

A jakobinusoknak e vonatkozásban nincs túl sok választási lehetőségük; vállalják tehát egy újszerű társas ösztön megteremtésének kockázatos kísérletét. Így az ünnepek a propaganda eszközüvé válnak, tartalmilag a forradalom menetéhez, fordulataihoz szinkronizáltatnak.⁵ Közben alaposan átrendeződnek a mindennapok keretei: lehetséges a válás, az örökség egyenlő elosztása, új a naptár, a mértékegységek, miközben az infláció és a hiány egyfajta nagyon

életbevágó valószínűségszámításra sarkallja a társadalom különböző rétegeit. Végül ott a dekrisztianizáció, amely le akarja rombolni a kereszténységet és helyébe olyan új vallási képeket, új isteneket és hősöket állít, mint például az „Ész istennő”-jének vagy a „Szabadság mártírjai”-nak tisztelete.⁶ Mindezek tagadása, a múlt kizárólagosságából táplálkozó attitűdök, a forradalom elutasítása viszont a belső és külső emigráció létében testesül meg, s ebben a szuperosztásban immár a népi ellenforradalmár alakja válhat kulcsfigurává.⁷

A kérdésre, mely így hangzik: meg lehet-e változtatni az embereket röpké tíz év leforgása alatt, Michel Vovelle mindenekelőtt azzal válaszol, hogy a forradalom történetében szakavatott, biztos kézzel úgy találja meg a mentalitások rendkívül sokszínű változatait, hogy közben kikerüli az állandó sémák konglomerátumában, valamint az öncélú „longue dorée”-ben rejlő buktatókat. Kikerülni, mert mindenkor az adott társadalmi struktúrára, társadalomtörténetre koncentrálni, hogy aztán „jutalmul” megjelje az individuális és a kollektív, a mentális és a kultúra közötti összefüggéseket.

A bicentenárium egyik szakmai nagyvállalkozása az Éditions de la Découverte kiadó jóvoltából 1988-ban Franciaország állapota a forradalom alatt 1789–1799 (*L'état de la France pendant la Révolution 1789–1799*) címen látott napvilágot. Michel Vovelle vezetésével 95 történész dolgozott e vaskos, tulajdonképpen szócikkek összefüggő láncolatából felépülő kötetben.

Előljáróban íme a „házasodási láz” szócikk vázlatos kivonata, mely arra hivatott, hogy bemutassa: hogyan, milyen mozaikdarabokból építendő fel a mindennapok rendkívül színes tablója. Eszerint XVI. Lajos uralkodása alatt (1774–1792) Franciaországban évente átlag 230 000 házasság kötött. Az 1778-as esztendő minimuma 211 000, az 1780-as maximum ehhez képest 257 000, míg 1793-ban 327 000, 1794-ben pedig 325 000 házasságot regisztráltak. Mivel magyarázható ez az ugrásszerű növekedés? Egyrészt a propaganda már 1789-től a házasság intézményének fontosságára hívta fel az állampolgárok figyelmét, 1792 augusztusa után pedig éppenséggel a család intézményét tekintette a fiatal köztársaság a patriotizmus elemi iskolájának. A 21. életévüket betöltött fiatalok szülői engedély nélkül házasodhattak. Az egyházi esküvő nem tiltott ugyan, de a hangsúly, a lényeg, a polgári eljárás, mely nyolc nappal a házasságot megelőzően írt elő bejelentési kötelezettséget. Másrészt a házasság egyfajta kibúvási lehetőség a katonai szolgálat teljesítése alól, hisz a konvent 1793-as népfelkelési rendelete a 18–25 év közötti nőtlen, özvegy, gyermektelen fiatal emberek rétegét célozta meg.⁸

Index, világtörténeti kronológia, térképvázlatok, ábrák sokfélesége segíti az olvasó tájékozódását, aki valójában nem egy új forradalomtörténetet, nem egy kisenciklopédiát, de nem is tíz év mindennapjainak felszínes leírását veszi kézbe. Sokkal inkább jól koordinált csapatmunka eredménye ad árnyalt képet a szegények és a gazdagok, a városiak és a falusiak, a forradalom és a vele szembeszegülők világáról bemutatva: hogyan élnek, hogyan halnak, vagy éppenséggel hogyan szeretnek az emberek. A színpadon a forradalom, nélkülözhetetlen díszletül pedig ott az anyagi civilizáció, az új szociabilitás; intézmények, társadalom, demográfia, kultúra, stb.

Franciaország 1789–1799 között eltelt tíz évének dinamikáját az alábbi tagolásban vázolja fel a kötet. I. Összefüggések, elsősorban a forradalom előtti

Európa illetve forradalom előtti világpolitikai, gazdasági és ideológia képletére koncentrálnak, az atlanti forradalom politikatörténeti fogalmának tükrében többek között éppen az egyik legilletékesebb, Jacques Godechot írásai révén.⁹ II. Életvitel; a mindennapok karakterisztikus jegyeit nyomozza – születés, gyermekkor, családi élet, munka, ábrándképek és szenvedélyek, kedvtelések, szabadidő vidéki és városi keresztmetszetében. III. Ők és mi; e fejezet a politikai élet jellegzetes vonásait térképezi fel. Egyesek tétovázását, mások bizonyosság keresését húsz politikai portré segítségével érzékelteti a kötet, miközben átfogó képet kap az olvasó a polgári Franciaország megtervezésének folyamatáról, az intézmények, a közigazgatás, az igazságszolgáltatás problémáiról, valamint az állam és az egyház viszonyának, a liberalizmus és az etatizmus lehetőségeinek dilemmáiról. A vidék Franciaországa a IV. fejezet foglalkozik, míg az V. Tények és viták együttesében mérlegeli a forradalmat.

E kötet – amint ezt tagolása is jelzi – nem valamiféle új interpretáció igényével szerkesztett. „Mindössze” a dominanciájában marxista, alapjaiban viszont feltétlenül baloldali szellemiség tradíciójához kötődő, főként társadalomtörténeti konklúziók olyan összegzéséről van szó, melyek szakmai színvonalát többek között Maurice Agulhon, Jean-Paul Bertaud, Jacques Dupaquier, Claude Mazauric, Immanuel Wallerstein és a múlt évben elhunyt „doyen”, Jacques Godechot garantálják. Vovelle tehát a baloldali tradíció és a szakmai tekintély bástyái mögött, – a sobouli hagyományokon nyugvó társadalomtörténeti interpretáció érvrendszerének bázisáról kiindulva –, védi a forradalmat, védi a Pierre Chaunu által „legsötétebbnek” nevezett évtizedet, mely mellékesen már a kezdeti következményeiben is progresszív kihívást intézett az akkori világhoz. Végére Franciaország számára ez az évtized olyan „mozgalom” volt, melyben valahol mégiscsak a társadalmi feltételrendszerben rejlő konfliktusok hatásmechanizmusa és ezek perspektívái mozgatták a történelem kerekét.¹⁰

Több mint ezer oldalas reprezentatív kötettel jelentkezett a marxistákkal vitázó és az alapjaiban hagyományos társadalomtörténeti interpretáción nyugvó konklúziókat elutasító, ellenfelei által „revizionistának” nevezett tábor. A François Furet és Mona Ozouf szerkesztette, 1988-ban a Flammarion gondozásában, A francia forradalom kritikai szótára (Dictionnaire critique de la Révolution française) címet viselő munka nem csupán a bicentenáriumi dömping egyik legszebb küllemű kiadványa. François Furet és Mona Ozouf kérdőjelek és evidenciák lehetőségének jegyében – Vovelle-hez hasonlóan – számvetést készít az elmúlt negyedszázad távlatában.¹¹

A szótár célkitűzése kettős: egyrészt a meglévő ismeretek további bővítését, elmélyítését célozza, másrészt kiemeli azokat a kérdésköröket, melyek mind a mai napig nyitott viták magvát képezik. A szótár kritikai szótár, mert a különböző nézetek historiográfiai bemutatásán túlmenően a Forradalom története kapcsán leginkább vitás problémákat boncolgatja, ezáltal pedig önmagával szemben is kritikaivá válik, mivel állást foglal, miközben állásfoglalásaiban azoknak az eszméknek és politikai koncepcióknak bemutatására koncentrálnak, melyek genezise a forradalomban keresendő. Elveti a lezártnak tűnő interpretációk igazságát, mely a szerkesztők szerint dogmatizmust eredményeztek, és egyfajta leltárt készítve kísérletet tesz számos korábbi, főleg társadalomtörténeti szempontokat követő „igazság” ártértékelésére vagy elvetésére.¹²

Míg tehát a marxista, marxizáló társadalomtörténeti megközelítés a forradalmat a polgárság egyetemesen érvényesülő, kapitalizmust eredményező törekvéseinek sikeréből származtatja, addig a „revizionisták” a felvilágosodás szellemiségén felnőtt nemesi–polgári elit politikai és ideológiai fellépésnek dominanciájára hivatkoznak. Következésképpen a problémák gyökere nem a nemesség és a polgárság osztályszempontok által determinált ellentétében, hanem egy új, alapjaiban földtulajdonos elit hatalmához vezető út kiépítésében keresendő. Ezért hamis minden olyan leegyszerűsített forradalommodell, mely szerint a burzsoázia vezetésével – a parasztság és a városi tömegek hathatós támogatása mellett – Franciaország 1789-cel kezdődően simán áttért volna a tőkés termelési módra.¹³

Végtére a paraszti kötelezettségek növekedése elsősorban nem a múltbeli terhek kizárólagos feléledéséhez, hanem a vidék kapitalizálódásához kötendő folyamatokkal magyarázandó. A földek és vele a földesúri jogok egy része ugyanis – a XVIII. század második felében kiváltképp növekvő intenzitással – polgári kézbe kerül, a polgár pedig racionalizáltan használta ki földesúri jogait. A „grand peur” e vonatkozásban legalább annyira antikapitalista, mint amennyire antifeudális. Az egy másik kérdés, hogy a kastély, évszázados, reflexszerűvé vált beidegződések tradíciójában egyenlőre még a konkretizálható ellenségek kizárólagos megtestesítője maradt, s ezért kellett elsőik között pusztulnia.¹⁴

A relatíve elmaradott gazdasági fejlettségi szint ugyanakkor eleven gátja annak, hogy a hanyatló ancien régime társadalmát pusztító osztályszempontok alapján lehessen vizsgálni. A polgárság 1789-ben, csakúgy mint 1791-ben egyfajta általa ideálisnak tartott társadalmi harmóniában gondolkodott. Igaz, a rövidesen bekövetkező események sodrában szüksége lesz például a sans-culotte-ok támogatására. Furet szerint lassan, megkésve jön rá arra, hogy a polgári-népi szövetség helyett tulajdont védő, konzervatív politikát kell folytatni, méghozzá a nemességgel szövetségben.¹⁵

Az 1791-ben ideológiai és aktuálpolitikai okokból nemesellenes politikát követő girondiak 1792 őszén döbbenek rá erre a súlyos igazságra. Brissot ekkor már a forradalom három szakaszát különítette el. Véleménye az, hogy az első két szakasz, a despotizmus, illetve a monarchia elleni harc bevégeztetett. A harmadik fázis, a széthullás megakadályozása, az anarchia szétzúzása azonban még hátra van. Csakhogy a Hegypárt népi egységre törekvő programja az arisztokráciaellenes, republikánus nemzetfogalom demagógiájában meglovagolja a tömegmozgalom tehetetlenségi nyomatékát, esztelenségig fokozva a nemesellenes politikát, hogy aztán 1794 terrorjával próbálja átlépni azt a szakadékot, társadalmi holtpontra, mely a robespierre-isták bukásához vezetett.¹⁶ Az erény államának kísérlete mégiscsak megbukott a szegények és gazdagok ellentétén. Bármilyen furcsa, a végeredmény, a konklúzió e téren szinte semmiben nem különbözik a marxista Soboul értékelésétől, mely így hangzik: „a II. év rendszerének bukását nem csupán a burzsoázia és a sans culotte-ok, a Forradalmi Kormány és a népi mozgalom közötti antagonizmusok okozták, hanem a párizsi sans-culotte réteg belső ellentmondásai is.”¹⁷

A kritikai szótár elutasítja azt az álláspontot, hogy a terrort elsősorban a belső és külső ellenség általi fenyegetettség illetve a nemzeti védelem elsőbbsége tette szükségessé. Végtére ez mindössze annyit tesz: kritika nélkül elfogadjuk a

kortárs robespierre-isták hangoztatta legitimációt. Furet már jóval korábban rámutatott arra, hogy ez, a körülmények determinizmusán nyugvó marxista felfogás egy sematikus társadalmi forradalomképet eredményezett, mely csupán csak arra képes, hogy az arisztokrácia és a harmadik rend osztályharcának kalodájában elemezze és értékelje az eseményeket. Eszerint a polgárság – a parasztság és a városi tömegek érdemi segítségével – megdönti a feudalizmust, miközben táptalajává válik minden olyan leninista értelmezésnek, mely az osztályharc szocialista távlatainak igazolására szolgálhat. Albert Mathiez például 1917 eufóriájában írta le három évvel később: a jakobinizmus és a boslevizmus ikrek, két azonos töből sarjadt, egypárti rendszeren nyugvó osztálydiktatúra. Igenám, de a hasonlat sugallta leegyszerűsítésből következő szakmai kérdőjeleken túlmenően ott a nagy kérdés: a körülmények okai vagy netán ürügyei a diktatúrának.¹⁸

Az osztályharcelmélettel szembeszegezett elitelmélet értelmében a XVIII. századi Franciaországban immár nem a rendi hovatarozás, hanem a vagyoni tehetőség dominált. A szalonok, a páholyok világából a nemesség és a polgárság közös támadást indított az ancien régime ellen. Míg azonban a marxisták a forradalom majdani eredményeinek a nemesi és polgári osztálybéllegek által meghatározott ellentéteire helyezik a hangsúlyt, addig az elitelmélet hívei – számolva a változó politikai közegből adódó fluktuációval is – arra figyelmeztetnek: a nemes és a polgár együtt tervezte meg az új társadalmat. Ám paraszti, plebejusi mozgalmak, háborúba torkolló külpolitikai feltételrendszerek keresztettk az elképzelt liberális és alkotmányos állam megteremtésének útját. Ezért következett be a „dérpage”, a „megcsúszás” tragédiája, mely főként az első köztársaság kikiáltását követően – hamis döntések sorozatában – diktatúrát, terrort eredményezett.¹⁹

Azt már Georges Lefebvre megírta, hogy az arisztokrácia 1788 őszéig a polgársággal karöltve harcolt az udvar ellen. Ennek az ambivalens polgár–nemes együttműködésnek a kudarcát ő elsődlegesen azzal magyarázza, hogy a párizsi parlament döntése, melynek értelmében a rendi gyűlést az 1614-es alapokon kell összehívni, az arisztokrácia kizárólagosságra törekvő győzelme volt, s ez felbőszítette a burzsoáziát. A frontvonalak aztán az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben kiteljesedő polgári ellentámadás nyomán rendeződtek. Ekkor már – a történések folyamatában – az arisztokrácia az udvar, a polgárság meg a néptömegek felé orientálódott.²⁰ Nem vitás az sem, hogy az arisztokraták és a polgárok életvitele, mentalitása egymásnak szöges ellentétei. A polgár összefogott, kemény céltudatos munkával tervezi az új világot, míg a XVIII. századi francia arisztokrata öntelt, frivol, arrogáns, tunya és tétlen ember hírében áll. E külsődleges jegyek ingerlik ugyan a polgárt, de ez önmagában még nem indok a szakításra.²¹

Csak hogy a „dérpage” s nem ad megnyugató magyarázatot a kiváltságosok és a harmadik rend egyre ádázabb küzdelmére. Furet augusztus 4. éjszakája mögött elsősorban a nemzeti egység megtestesülését látja. Sőt, Quinet alapján – a haladás kontinuitásában – arra utal: augusztus 4-e éjszakáján mindössze azoknak a történéseknek a szentesítése történt meg, amelyek már korábban, 1789 előtt, forradalom nélkül elvégeztettek.²² Ám átsiklik azon, hogy augusztus 4-e éjszakáján nemcsak az egység, hanem az arisztokrata összeeskü-

véstől való félelem pszichózisa is jelen volt, amit az emigráció és Koblenz igazol. Nem véletlen, hogy a harmadik rend úgy vált „valami”-vé, úgy szervezte nemzetét önmagát, hogy a másik két rendet könyörtelenül kitzasztotta a nemzetből, igaz a „kitzasztottak” nem pályáztak efféle szuverén nemzettség babérjaira.

A kritikai szótár formája eredeti; nem lexikon, nem enciklopédia és – címével ellentétben – valójában nem is szótár, hisz közel száz kérdéskör limitjével éppenséggel azt az elaprózottságot kerüli ki, mely a szótárak „műfaji” sajátossága. Hosszú cikkelyek, valóságos esszék fűzére ez a könyv, mely öt nagy fejezetre tagolódik: események, szereplők, teremtés, eszmék, értelmezők és történészek. Íme néhány név a nemzetközi szerzőgárdából, s ez önmagában is egyfajta szakmai garancia: Keith M. Baker, David D. Bien, Alan Forrest, Patrice Higonnet, Pierre Nora, Philippe Raynard, Denis Richet... Igen jó névmutató és tematikus index segíti az eligazodást, melyek révén a figyelmes olvasó az esszészzerű szócikkek mögött felfedezheti azokat az összefüggéseket is, amelyek a forradalom belső dinamikáját hivatottak bemutatni – társadalomtörténet konzekvens mellőzésével! A munka ugyanakkor túlnő egy pusztá forradalomtörténet keretein, hisz kísérletet tesz mindazoknak a szakmai eredményeknek a felölelésére, melyeket egy alapjaiban historiográfiai szempontokat is magáénak valló megközelítésnek vállalnia kell még akkor is, ha Mathiez, Lefebvre vagy Soboul marxista megközelítésének elutasításában szakmai érvek és emocionális megnyilvánulások egyaránt jelen vannak. Így azután többek között arra sarkallja az olvasót, hogy – a kétszáz év távlatában – áttekintse a francia demokrácia korántsem töretlen fejlődésvonalát.

Sajnálatos tény viszont, hogy a fentebb érzékeltetett polémiák igazán nincsenek jelen a magyar szellemi életben, hisz a bicentenáriumi előtt – hön könyvkiadásunk – Albert Soboul Franciaországban már 1982-ben megjelent forradalomtörténeti szintézisének harmadik átdolgozott kiadásával tisztelgett. Az ő neve mindenképpen ismerősen cseng a magyar olvasó előtt. A francia forradalom történetéről szóló szintézis 1948-as első és 1962-es második kiadása – alig egy évvel megjelenése után – már lefordítatott, de a király peréről szóló dokumentumkötet-összeállítás, Saint-Just beszédeinek és beszámolóinak magyar nyelvű kiadása szintén elválaszthatatlan a nevéől. Az külön kiemelendő, hogy a párizsi népmozgalomról szóló nagydoktori értekezése, mely a Forradalmi Kormány és a sans-culotte világ ellentmondásait – hatalmas tényanyag birtokában – vaslogikával, rendkívül meggyőzően elemzi, 1983 óta magyarul is olvasható.²³ Nyugodtan le lehet írni: Soboul nálunk uralja a terepet, és ez persze semmit nem von, nem vonhat le színvonalas marxista interpretációjának értékeiből, erényeiből, csakhát ezáltal a magyar olvasó a terrorkritikára épülő, és a forradalmat jónéhány vonatkozásban megkérdőjelező irányzat szakmai eredményeiről érdemben vajmi keveset tudhat meg.

Pedig Soboul még életében védekező pozícióba kényszerült a marxista interpretációt főleg személyén keresztül kritizálók támadásaival szemben kézenfekvő, hogy nem forradalomtörténeti szintézisében, hanem 1981-ben egy külön tanulmánykötetben vette fel a kesztyűt. A Comprendre la Révolution. Problèmes politiques de la Révolution française 1789–1797 (Megérteni a forradalmat. A francia forradalom politikai problémái 1789–1797 címében jelzi:

válasz Furet 1978-ban megjelent *Penser la Révolution française* (Gondolkozni a forradalomról) kötetére. Soboul mottója félreérthetetlen. „Il ne suffit pas de penser la Révolution. Encore faut-il la comprendre.” („Nem elég gondolkozni a forradalomról. Meg is kell érteni azt.) A tét számára, aki történetírásában a bizonytalan képzeteket, az elhamarkodottnak tűnő állításokat mindenkor talán túlzottan is igyekezett elkerülni, óriási: az életmű. Ezért aztán érthető, ha az elmúlt negyedszázad kutatásainak keresztmetszetében kísérli meg a válaszadást.

Míg Furet a forradalom heterogén jellegéből adódó önellentmondásokat és az átalakulás hosszú folyamatát helyezi előtérbe, addig Soboul éppenséggel arról ír, hogy a forradalom csak rövid időn belül játszódhat le, mivel a polgári átalakulás, mint totális jelenség, mint történelmi evolúció átfogó folyamatok koncentrált eredménye. Számára a megértés garanciája a társadalmi feltételekben, az osztályharcban rejlik. Elemzései során ő mindig abból, a számára megkérdőjelezhetetlen „igazság”-ból indult ki, melynek értelmében a forradalmat a francia polgárság vezette. „Lehet még pontosítani, hogy a burzsoázia melyik csoportja, továbbá, hogy kik profitáltak abból – írja. A XVIII. században a polgárság nem alkotott egységes osztály. Számos rétegük integrálódott az ancien régime gazdasági és társadalmi struktúrájába. Mások ellenben a termelésnek eredeti formáit jelenítették meg; kiteljesedésüket viszont a feudális társadalmi struktúra gátolta: íghát a forradalom élére álltak, hogy hasznot húzzanak abból.”²⁴

Furet ellenben meggyőző lendülettel arról ír, hogy a forradalom – a politikai körülmények gyors és állandó változása következtében – igazi fluktuációk sorozatában ragadható meg. A folyamat kiindulópontjául értelemszerűen ott az ancien régime, egy olyan világ, „amelyben az intézményszerűlt monarchia mind az arisztokratikus, mind a demokratikus rendszert lerázta nyakáról”: Furet szerint ilyen vonatkozásban „Bonaparte beteljesítette XIV. Lajos álmát. Az ancien régime és a forradalom egyesíti erőit annak érdekében, hogy Franciaországot megfossza a szabadság ízétől s érzésétől.”²⁵

Annak, hogy Furet dinamizmusával szemben Soboul kétsétségtelenül a fáradtabb fél benyomását kelti az olvasóban, legalább két oka van. Az egyik ok, a külsőség jegye, a stílus. Míg Furet – Tocqueville, Michelet, Quinet nyomdokain – adott esetben nem riad vissza a sajnos sokszor jogtalanul tudománytalannak bélyegzett szépírói stílusfordulatoktól sem, addig Soboul megmarad a tudomány szabatos, száraz, kissé színtelen nyelvhasználatával mellett. A másik ok egyfajta szakmai „deffenzíva”. A szóban forgó, 17 tanulmányból összeálló kötet értekezéseinek ugyanis több, mint a fele az 1950/60-as évek terméke, ami önmagában azt a képzetet kelti, mintha kifulladásban lennének a sobouli társadalomtörténeti interpretáció tartalékai.

Mindezek alapján persze hiba lenne azt gondolni, hogy Soboul történetírása kimerülne holmféle merev marxista leegyszerűsítések sorozatában. Tegyük hozzá rögtön: történetírásának maradó erejét teljességében nem is annyira forradalomtörténeti szintézise mutatja. Ő igazából a „párizsi sans-culotte-ok embere”,²⁶ aki tisztában van azzal, hogy a radikális patrioták és a sans-culotte-ok illetve a Forradalmi Kormány képviselte osztályérdekek valójában összeegyeztethetetlenek. Mathiez szimplifikációjával ellentétben, aki szerint ventőse 8-án az új forradalom programját megfogalmazó Saint-Justöt

„éppen azok nem értették meg és nem követték, akiknek helyzetén javítani akart...”,²⁷ Soboul – a párizsi nép közhangulatáról készült rendőri jelentések kásahegyét áttanulmányozva – vilgásoan látja a politikai válság okait és annak mélységét. Ezért „a ventőse-i rendeleteket le kell szállítanunk valóságos jelentőségükre: nem szabad bennük többet látnunk a radikális propaganda ellensúlyozására szánt taktikai manővernél” – írja már említett nagydoktori értekezésében.²⁸

Soboul terrorpárti történetírásának mindenesetre van jónéhány nehezen ledönthető igazsága. Vegyük például a Gironde és a Hegypárt viszonyát. Jacqueline Chaumié 1975 decemberében a Sorbonne-on Girondiak és hegypártiak címen megrendezett konferencián elhangzott előadásában többek között arról szolt, hogy a girondiak és a Hegypárt képviselőinek szociális eredete nagyjából azonos és végeredményben – bár a girondiak átlagéletkora 10 évvel kevesebb, mint a jakobinusoké – valahol mégiscsak egyazon forradalmár generáció tagjai. Miért lesznek akkor egymás ádáz ellenségei? A földrajzi eredet különbözőségének, a szegény és gazdag külvilág környezeti hatásainak, a kulturális háttér, stb. máságának árnyalt elemzése szabatos válasz a feltett kérdésre.²⁹

Soboul, aki a mindenkori osztályérdekek meghatározó voltára helyezi a fő hangsúlyt, e vonatkozásban arra figyelmeztet, hogy a kortárs neoliberais történetírás – Michelet alapján –,átvett bizonyos historiográfiai tradíciót. 'A girondiak, akik a XVIII. század erőteljes hatása alatt éltek – írja F. Furet – D. Richet A Francia forradalom című művében (1965) –, a szabadság mohó kívánatát, az élevezetek, az optimizmus és az élet iránti vágyakat képviselik. Ők a forradalmi megrázkódtatásból mindenekelőtt a társadalmi hierarchiák merevségének feloldását, a tehetség számára fenntartott komoly lehetőséget, a szó hatalmának erkölcsi erejét tarották meg. Ez az, ami emléküknék az örökifjúság, az örök, felelőtlen és csábító színeit kölcsönzi.' De ebből a felelőtlenégből adódóan a társadalmi gyökereket nem elemzik. Holott épp ezért került kivételezett helyzetbe a forradalmi út helyett a kompromisszumok útja. Azoknak, akik visszautasítják az irányított gazdaság, a társadalmi demokrácia és a II. év terrorjának felvállalását, ezek történelmi jelzéseit a mai harcokban, a girondiak mítosza még mindig alibiként és még mindig forradalmi biztosítékként szolgált”.³⁰

E lezáratlan és egyelőre lezárhatatlannak tűnő polémiában persze újabb és újabb érveket, no még újabb és újabb ellenérveket lehetne csatasorba állítani. Ám ez vajmi keveset változtatna azon a tényen, hogy a 200. évfordulón a hegypárti Soboul marxista társadalomtörténeti interperációjának magyar nyelvre lefordított riválissal kellett szembenéznie.

Igaz, Vadász Sándor könyve e vonatkozásában szolgál némi információval. Az Emberek és eszmék a francia forradalomban 1789–1799 (Gondolat, 1989.) már címében mutatja: nem hagyományos szerkesztésű forradalomtörténeti szintézis megírására vállalkozott a szerző. Valójában lazán összefüggő tanulmányok füzére ez a könyv, mely adott esetben a különböző nézetek ütköztetését is igyekszik felvállalni úgy, hogy eszmék és mindennapok, politikai pályaképek, portrék és különböző mentalitások jegyében keresi az 1789–1799 közötti Franciaországot. Külön erénye, hogy jól súlypontoszott áttekintést ad A francia forradalom történetírásának fejlődéséről, kár viszont,

hogy a Viták tüzeiben nem nyúl elég mélyen vissza a historiográfiai gyökerekhez. A másik könyv, amit honi bicentenáriumnakon feltétlenül meg kell említeni. Hahner Péter úttörő vállalkozása szellemi életünkben, A nagy francia forradalom kisenciklopédiája, mely a Minerva gondozásában jelent meg 1989-ben. E kisenciklopédia hasznos voltához kétség nem férhet. Minőségi mutatója, hogy valóban teljesíti nem is könnyen megvalósítható célkitűzését: korszerű, pontos, tömör és félreérthetetlen információkat nyújt mindazoknak, aki a nagy francia forradalom történései iránt érdeklődnek. Végezetül írjuk le, mert ez sem lehet mellékes szempont: akár Vadász Sándor, akár Hahner Péter könyvét forgatjuk ezen az évfordulón, két olyan szép kiállítású könyvet vesz kezébe az Olvasó, melyeknek valós történelmi értékeit a kétszáz évvel ezelőtt meginduló és nagy francia forradalom címszóval ismertté váló események még sokáig szavatolni fognak – kiváltképp napjaink Európájának eme szegletében.

Jegyzetek

1. GUEDJ, Denis: La Révolution des savants, Paris, Gallimard, 1988.
2. LEFEBVRE, Georges: La Révolution française, Paris, P. U. F., 1957. 107–145.; 637–638. 1.
3. Lásd: HAHNER Péter: A nagy francia forradalom, a polgárság és a kapitalizmus, Világtörténet, 1987/4. 47–74. 1.; VADÁSZ Sándor: A francia forradalom a vádlottak pajdán? uo. 3–46. 1. Uő.: Emberek és eszmék a francia forradalomban 1789–1799, Bp. 1989. 9–85. 1.
4. VOVELLE, Michel: La mentalité révolutionnaire. Société et mentalités sous la Révolution française, Paris, Editions sociales, 1985. 109–123. 1.
5. Uo. 143–156. 1.
6. Uo. 169–186. 1.
7. Uo. 247–261. 1.
8. VOVELLE, Michel (szerk.): L'état de la France pendant la Révolution 1789–1799, Paris, Éditions de la Découverte, 1988. 68–70. 1.
9. Francia részről az „atlanti forradalom” szellemi atyja a közelmúltban elhunyt Jacques Godechot, aki az 1950-es évek derekán kifejtette: 1770–1848 Atlantikum-szerte a forradalmak kora, s e sorban foglal el kiemelkedő helyet a francia forradalom. V.ő.: GODECHOT, Jacques: Les Révolutions (1770–1799), Paris, P. U. F. 1963. ill. VOVELLE, Michel: In memoriam Jacques Godechot, Annales Historiques de la Révolution française, továbbiakban A. H. R. F. 1989/277. 169–170. 1.
10. VOVELLE, Michel (szerk.): i. m. 543–547. 1.
11. Éppen negyedszázada jelent meg a Soboul névvel fémjelzett marxista történetírást keményen bíráló Furet, F.–Richet, D. szintézis. (FURET, François–RICHET, Denis: La Révolution Française, 2. vol. Paris, Hachette, 1965–1966.)
12. FURET, François–OZOUF, Mona: Dictionnaire critique de la Révolution française, Paris, Flammarion, 1988. 10–13. 1.
13. Uo. 727–730. 1.
14. Uo. 105–111. 1. Az antikapitalizmusra már Georges LEFEBVRE is utalt: i. m. 138 1.
15. FURET, François–OZOUF, Mona: i. m. 680–681. 1.
16. Uo. 382. 1.

17. SOBOUL, Albert: Népi mozgalom és forradalmi kormány Franciaországban 1793–1794, Bp. 1983. 431. l.
18. FURET, François–OZOUF, Mona: i. m. 988–991. l.
19. Uo. 156–169.; 646–651. l.
20. LEFEBVRE, Georges: i. m. 112. l.
21. FURET, François–OZOUF, Mona: i. m. 639–640. l.
22. Uo. 126–132. l. v. ö.: QUINET, Edgar: A forradalom I. Bp. 1875. 107–111. l.
23. Albert SOBOUL már idézett munkája Kis János fordításában 1983-ban jelent meg Népi mozgalom és forradalmi kormány Franciaországban 1793–1794 címen. Az értekezés teljes szövege eredetileg Les Sans-Culottes parisiens en l’an II. Historie politique et sociale des sections de Paris, 2 juin 1793–9 thermidor an II. La Roche-sur Yon, H. Potier, (A párizsi sans culotte-ok a II. évben. A párizsi szekciók politikai és társadalmi története, 1793. június 2.–II. év thermidor 9.) címen adatott ki 1958-ban. Az értekezés első és harmadik részének rövidített szövege, melynek alapján a magyar kiadás is készült, először 1962-ben látott napvilágot Mouvement populaire et gouvernement révolutionnaire en l’an II. (1793–1794) azaz Népi mozgalom és forradalmi kormány Franciaországban a II. évben (1793–1794) címen.
24. SOBOUL, Albert: Classes et luttes de classes sous la Révolution In: SOBOUL, Albert (szerk.): Comprendre de la Révolution, Paris, Maspero, 1981. 29–30. l.
25. FURET, François–OZOUF, Mona: i. m. 636. l. v. ö.: FURET, François: Penser la Révolution française, Paris, Gallimard, 1978. 151. l.
26. GODECHOT, Jacques: Soboul tel que je l’ai connu, A. H. R. F. 1982/250. 545–546. l.
27. METHIZ, Albert: A francia forradalom, Bp. 1957, 472. l. v. ö.: uő: La vie chère et le mouvement social sous la Terreur II. Paris, Payot, 1973. 246. l.
29. CHAUMIÉ, Jacqueline: Les Girondins, In: SOBOUL, Albert (szerk.): Actes du Colloque Girondins et Montagnards, Paris, Société des Études Robespierristes, 1980. 26–29. l.
30. SOBOUL, Albert: Girondins et Montagnards, In: uo. 18. l.